

A közművelődési könyvtár szolgáltatásainak új irányai

A könyvtár akkor válhat a társadalom egyik alapintézményévé, ha használata nélkül az állampolgárok a leghétköznapibb feladataikat sem tudják ellátni, ha hiánya feltűnik, ha gyűjteményével és szolgáltatásaival választ tud adni a társadalom aktuális, mindenkit foglalkoztató kérdéseire. Ez azonban legalábbis két tényező függvénye: kérdezi-e a társadalom a könyvtárat, illetve a könyvtárat kérdezi-e?; és a könyvtár tud-e válaszolni a kérdésekre, illetve arra válaszol-e, amit kérdeznek?

Ha néhány – a társadalom szempontjából fontos – kérdést kiemelve megvizsgáljuk, hogy a könyvtár miképpen teljesíti a társadalom kéréseit, pontos képet kapunk a könyvtárak jelenlegi és megvalósítandó szolgáltatásairól. A kérdések, témakörök: a társadalom demokratizálódásának folyamata, az információáradatban lehetséges tájékozódás és tájékoztatás kérdése; a szociális és szociálpolitikai feladatok és az elektronikai forradalom korszakának kihívása.

Mit jelentenek ezek a kérdések a könyvtári szolgáltatás szempontjából?

Demokratizálódás és információ

Már 1845-ben megfogalmazta a közművelődési könyvtári törvény Angliában a könyvtárak két legfontosabb feladatát, amelyek ma már közhelyként hangzanak, de amelyeket mégsem sikerült még megoldanunk: *mindenki* számára szolgáltatni és *minden* dokumentumot szolgáltatni. Azaz a könyvtárnak mindenki előtt nyitva kell állnia, és mindenfajta információhordozót be kell fogadnia és szolgáltatnia. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a könyvtár a legdemokratikusabb intézmények egyike, amennyiben ezt az alapelvet ténylegesen magáévá teszi. Könyvtárügyünkben, amelyet nagyon sokszor ér jogos és időnként jogtalan

bírálat, egy igen lényeges tényre nem vagyunk eléggé büszkék. Nevezetesen arra, hogy nálunk könyvtári törvény írja elő az alapszolgáltatások ingyenességét.

A könyvtári szolgáltatások demokratikusabbá tételének egyik legfontosabb elve, hogy olyan hely legyen a könyvtár, ahol a használó minden olyan információt megkaphat, amely állampolgári jogai és kötelességei gyakorlásában segíti. Több éve, évtizede mondja már a szakma, hogy minden település könyvtárában ott kell lenniük azoknak a tanácsi iratoknak, amelyek a településre és az ott élőkre vonatkoznak, és ugyanez érvényes minden közhasznú információra is. Sajnos tudomásul kell vennünk, hogy könyvtáraink – néhány kivételtől eltekintve – ennek az igénynek nem felelnek meg. Nem véletlen, hogy különböző információs gmk-k jönnek létre, mert ez a szolgáltatás hiányzik a könyvtárakból. Ha a könyvtár teljeskörűen teljesítené feladatát – gondolom – nem lenne rájuk szükség. A közművelődési könyvtárak előtt álló legnagyobb feladat – ez is szakmai közhely –, hogy információszolgáltatások legyenek. De tekintsünk végig gondolatban könyvtárainkon, és be kell látnunk, hogy igen távol állnak ettől. Például sehol nem tudták elérni, talán nem is törekedtek rá, hogy a helyi kábeltelevíziós adások közvetlenül kötődjenek a könyvtárhoz. Még az sem magától értetődő, hogy a teletext vételére alkalmas tévékészülék a bejáráshoz közel legyen, egyáltalán *legyen*, hogy az általa nyújtott közérdekű információhoz bárki bármikor hozzájuthasson. És nem magától értetődő – pedig az állampolgári jogok és kötelességek ismerete elképzeltetlenül e dokumentumbázis nélkül – a hatályos jogszabálygyűjtemények és a tárcaközlönyök megléte, illetve az olvasók rendelkezésére bocsátása. Ennyit, ezúttal csupán ennyit, néhány példát arról, hogy mit jelenthet a könyvtárak demokratizálódása.

A könyvtár – s ebben sok igazság van – nem a könyvek, hanem az információk tára. Ha elfogadjuk a washingtoni Kongresszusi Könyvtár előrejelzését, mely szerint 2000-re az információk nagyobb része, 90 százaléka, nem könyvben és folyóiratban, hanem egyéb információhordozón jelenik meg, akkor el kell gondolkodnunk azon, hogy könyvtáraink mennyire lesznek felkészülve erre a változásra. Nem vagyunk ma már olyan messze a 21. századtól, de könyvtáraink egyrésze bizony 19. századi dokumentumanyaggal és szolgáltatási készséggel fogadja a használókat. A lényeges az, hogy minden sokszorosított információhordozó meglegyen a könyvtári állományban. Fontos leszögeznünk, hogy információról és nem megszerzendő irodalmi élményekről van szó; sohasem jöhet el olyan világ, hogy bármi is fölváltsa az olvasás intim, semmi mással nem helyettesíthető élményét. Amikor a különböző információhordozók könyvtári helyéről beszélünk, nem arról van szó, hogy ezek a dokumentumok felváltják és kiszorítják a könyveket, csupán arról, hogy nélkülük nem teljes a könyvtári gyűjtemény sem.

Információról beszélve általában a közhasznú, közérdekű információkra gondolunk. S jöllehet valóban ezek gyűjtése és közreadása az egyik legfontosabb feladata a közművelődési könyvtárnak, nem szabad megfeledkeznünk a könyvtári szolgáltatásokról nyújtandó információkról sem. Nem beszélhetünk korszerű információszolgáltatásról abban a könyvtárban, amely nem tud tájékoztatót adni az ország bármelyik szakkönyvtárának szolgáltatásairól, amely *nem képes az olvasót abba a könyvtárba irányítani, ahol a számára fontos adatokhoz hozzájuthat.* Nem szakkönyvtári feladatok átvállalására gondolok, csupán arra, hogy a szak-

könyvtári szolgáltatásokról *minden* közművelődési könyvtár tudjon információt adni. Ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, sőt tulajdonképpen megvalósítandó feladat, hogy egy-egy könyvtár a könyvtárhasználók körében végzett igénykutatás alapján bizonyos szakkönyvtári központi szolgáltatásokat megrendeljen, olyanokat, amelyek a város más könyvtáraiban fellelhetetlenek, de amelyekre igény van.

Szociálpolitikai feladatok

Ez a témakör szorosan összefügg a demokratizálódási folyamattal. Az a követelmény, hogy a közművelődési könyvtár *mindenki* számára nyitott, természetesen vonatkozik a hátrányos helyzetűekre, köztük az egészségileg hátrányos helyzetűekre, más néven a fogyatékosokra is.

A könyvtár nem zárkozhat el az értelmi, a hallási, a beszéd-, a látási, a mozgás-, az értelmi-akaratú és a halmozottan fogyatékosok könyvtári igényeinek kielégítésétől.

A számításba vehető egészségileg sérült könyvtárhasználók közül világszerte a vakok és csökkentlátók könyvtári ellátása a legszervezettebb, de kialakult már a siketek és az értelmi károsultak szolgáltatási rendszerének megszervezése is. Ahhoz, hogy a vakok és a siketek az információhoz, a könyvhöz juthassanak, át kell alakítani számukra a hagyományos könyveket. A vakoknak hangoskönyvekre van szükségük, a siketeknek szemmel olvasható – de nem könyvjellegű, hanem vizuálisabb, tehát videodokumentumra.

Ha áttekintjük e két réteg könyvtári ellátásában jelentkező irányzatokat, azt látjuk, hogy a századfordulón vagy a múlt század végén kialakult jelentős könyvtári gyűjtemények mellett – a vakok központi könyvtárait, a siketek iskoláinak könyvtárait gondolok – az 1970-es évektől kezdve Európa-szerte megjelentek a hangoskönyvek a közművelődési könyvtárakban is, majd az 1980-as években a sajátos feliratokkal vagy siketnéma beszédjelekkel ellátott videofelvételek. A szolgáltatás közművelődési könyvtári megszervezésének alap gondolata az volt, hogy a vakok és a siketek ne külön, az egészséges emberektől elzárva juthassanak hozzá az őket érdeklő dokumentumokhoz, hanem ugyanott, ahol a társadalom más tagjai.

A skandináv országokban, ahol ez a szolgáltatás igen fejlett, egy-egy közművelődési könyvtárban több ezer a hangoskönyvek és

többszáz az ilyen célra szolgáló videofelvétel száma. A szolgáltatás decentralizáltságát jelzi, hogy például Svédországban a hangoskönyvek 90 százalékát a közművelődési könyvtárak kölcsönzik, és Dániában a 247 közművelődési könyvtár közül 230 kölcsönöz hangoskönyvet. A hangoskönyvek mellett a könyvtárakban hangosfolyóiratok is vannak, amelyeket a könyvtárak maguk állítanak elő a helyi tanács anyagi támogatásával. Egy-egy könyvtár több országos és helyi lapot is megjelenet. Az egészségileg hátrányos helyzetűek számára a könyvtárnak a kulturális rehabilitáció elsődleges intézményévé kell válnia.

Az elektronika fejlődése

Amennyiben a könyvtárak információs központokká válnak – és az erre irányuló törekvés nyilvánvaló –, helyet kell adniuk azoknak a technikai berendezéseknek, amelyek ennek a feladatnak az ellátásához elengedhetetlenek. Az egyik legnagyobb gond az információtárolás. Ennek megoldására egyre több technikai eszköz áll rendelkezésre. Az egyik legújabb a digitális videolemez, és úgy tűnik, hogy a könyvtárak életében ez hozza majd a legjelentősebb változást. Ez a tárolási mód azt jelenti, hogy például az Encyclopaedia Britannica, amelyben 43 millió szót és 30 ezer illusztrációt találunk, a videolemez egyetlen oldalán elfér, a másik oldal a lemez használatában, a szócikkek keresésében igazít el.

A digitális videolemez egy-egy lemezoldalon 55 ezer diaképet tud tárolni, de ugyanígy alkalmas például könyvtári katalóguscédulák tárolására, sőt a lemezről a cédulák sokszorosíthatók is. Egy videolemez egy oldalán kb. 200 ezer katalóguscédula „fér el”, ami körülbelül 140 katalóguscédula-fiók anyagának felel meg. Amennyiben a videolemezjátszót még valamilyen audiovizuális berendezéssel kapcsolják össze, olyan interaktív kapcsolat jön létre a használó és a video között, amely lehetőséget ad arra, hogy egyszerre lehessen tanulmányozni különböző szövegeket és ábrákat. Az interaktív program keretében lehetőség nyílik arra is, hogy a szöveges információ mellett kérdések és válaszok hangozzanak el, mindenképpen több információt juttatva a használónak – lehetővé téve az azonnali reagálásokat is –, mint ez a számítógép és perifériái (külső megjelenítései) esetében lehetséges. Az inter-

aktív video lényege a használó és az információ közötti dialógus.

A kompakt lemeztechnológia a hanglemezek – CD lemezek – után a videolemezeknél is megjelent, ennek következménye a CD-ROM, a Compact Disc-Read Only Memory, azaz a csak olvasható lemez. Különböző felmérések szerint 1986-ban a könyvtárosok 7, 1988-ban 25 és 1990-ben már 65 százaléka fogja várhatóan használni ezt a technikát. De a CD-ROM mellett már megjelent a CD-WORM (a wright once read many, azaz egyszer írható és sokszor olvasható) is, amire már a használó kódolhatja az információt, és van már olyan változat is, amely – mint a kazetták esetében – a körülbelül ezerszeri újraírhatóságot is lehetővé teszi. A legújabb technika egyik fajtája például a lézerkártya, egy olyan 8,5 × 5,5 cm-es kártya, amelynek egy oldalán 800 A4-es formátumú oldal információja fér el.

Ezek a technikák csak nekünk távoliak. Amikor 1986 nyarán a szegedi Somogyi Könyvtár otthont adott a holland–magyar könyvtári szemináriumnak, a holland kollégák napi eszközeikként említették ezeknek az újfajta eszközöknek nagy részét. S aki ismeri az ő könyvtáraikat, például a rotterdami új közművelődési könyvtárat, jól tudja, hogy ez valóban így van. A 24 ezer négyzetméter alapterületű könyvtár minden információtechnikai berendezéssel el van látva. A látogatottság azt jelzi – napi 5 ezer látogató és 2500 kölcsönző –, hogy a könyvtár megfelelőképpen szolgálja ki a használóit, arra válaszol, amit kérdeznek tőle, beépült a város, a régió kulturális életébe.

Jó lenne, ha a mi társadalmunk is ilyen könyvtárak építésével bizonyítaná, hogy kellenek a közművelődési könyvtárak, és mi képesek lennénk szolgáltatásaink színvonalával és sokrétűségével megfelelni az említett társadalmi igényeknek.

Skaliczki Judit